

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'YE GÖRE HUKUKTA ADALET ÇEŞİTLERİ

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, alibakkal@akdeniz.edu.tr
DOI: 10.31120/katre.2018.50

Öz

Bu çalışmanın amacı, Bediüzzaman Said Nursî'nin adalet çeşitleri hakkındaki görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Bediüzzaman, adalet kavramını bazen çeşitlere ayırarak bazen de ayırmayarak değişik açılardan ele alıp incelemiştir. Biz de onun konuyla ilgili görüşlerini, eşitlik ilkesine dayanması, tam ve eksik oluşu ve gerçekleştirme şekli olmak üzere üç açıdan ele alıp ortaya koyduk. Bediüzzaman adaletin tahakkuku için en çok eşitlik ilkesi üzerinde durmuş, sık sık “eşitliksiz adaletin adalet olmadığı”nı vurgulamıştır. Bununla birlikte her alanda eşitlik ilkesinin uygulanmasının mümkün olmadığına da dikkat çekerek bu alanda diğer adalet türlerinin tatbik edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Onun adalet adına üzerinde en çok durduğu meselelerden biri de, tam adalet (adalet-i mahza) mümkün iken eksik adalete (adalet-i izafiye) gidilemeyeceğidir. Ayrıca eksik adalet sadece zaruret ilkesine dayanır, adalet-i izafiye namına vehme ve kolaycılığa dayanan uygulamaların adalet olamayacağını ifade eder. Gerçekleştirme şekli açısından da adaleti müsbet ve menfî olmak üzere iki şekle ayırır; kişiye hakkı olduğu şeyi vermenin müsbet adalet, işlediği suç karşılığında verilen cezanın da menfî adalet olduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, eşitlik, adalet çeşitleri, adalet-i mahza, adalet-i izafiye

Justice Types in Law according to Bediuzzaman Said Nursi

Abstract

The aim of this study is to systematically expound the views of Bediuzzaman Said Nursi on the types of justice. Bediuzzaman has analysed the notion of justice from different perspectives sometimes in categories and sometimes as a whole. His views have been discussed here in three views including being

based on the principle of equality, completeness or incompleteness and fulfilment type. Bediüzzaman has mostly emphasized the principle of equality for the fulfilment of justice and frequently stressed that “ justice without equality is not justice”. Moreover, he drew attention to the reality that the principle of equality cannot be applied in every field and other types of justice will have to be applied in these instances. One of the matters he focuses most on is that where complete justice (adalah al-makhzah) is possible incomplete justice (adalah al-idhafiyyah) cannot be applied. Also, incomplete justice is based on the principle of compulsion, he expresses that applications based on suspicion and laziness in the name of *adalah al-idhafiyyah* cannot be justice. In terms of its application he divides justice into two types as positive and negative; positive justice being giving one's right and negative justice being punishment in return for a crime.

Keywords: Justice, equality, types of justice, *adalah al-makhzah*, *adalah al-idhafiyyah*

Giriş

Şeyh Ebebâli'nin, Osman Gazi'ye yaptığı tarihî nasihatın içinde şöyle güzel bir söz vardır: “İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın!”¹ Şu halde devletin devamlı, güçlü ve kuvvetli olması vatandaşlarını huzur ve güven içinde yaşatmasına bağlıdır. Devletin vatandaşlarına bu huzur ve güveni sağlaması da adaleti sağlamasıyla ilgili bir durumdur. Hz. Ömer'in dediği gibi, “Adalet mülkün temelidir.” Burada mülkten maksat, hukuk vasıtasıyla sağlanan devletin hâkimiyeti ve sosyal düzendir. Hukuk ancak adalete dayanırsa hukuk olur.

Adaletin eşitliğe dayanan bir kavram olduğunu herkes bilir ve kabul eder. Bununla birlikte bazı durumlarda eşitliğe dayanmak, adaletsizliğin ta kendisi olur. Yine bunu da herkes böyle bilir ve böyle kabul eder. Böylesi durumlarda genellikle problem, o kavramın değişik açılardan ele alınıp incelenmesiyle çözülür. Adalet kavramı da bunlardan biridir.

Bediüzzaman Said Nursî, adalet kavramını en ince ayrıntılarıyla ele alıp inceleyen düşünürlerden biridir. Ancak o, hukukta adalet kavramını doğrudan inceleyen bir yazı kaleme almamıştır. O, adalet anlayışını başka konuları açıklarken ortaya koymuştur. Bu açıklamalarında adaleti anlatırken bazen onu belli bir açıdan taksi-

1 Mustafa Taşçı, *Şeyh Edebâli'nin Osman Gazi'ye Nasihati*, http://www.tariharastirmalari.com/seyhede-bali_nasihati.html (Erişim: 01.05.2018)

mata tabi tutmuş, bazen de taksim yapmadan belli bir adalet türü hakkında bilgi vermiştir. Biz, her iki durumu da dikkate alarak bu çalışmada, Bediüzzaman Said Nursî'nin hukukta adalet çeşitleri hakkındaki görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

1. Eşitlik İlkesine Dayanması Bakımından

Adalet denilince hatıra ilk gelen kavram eşitliktir. Genel olarak adaletin adalet olması, eşitlik ilkesine riayet edilmesine bağlıdır. Ancak adalet her zaman salt eşitliğe bağlı değildir. Adalet faaliyetlerinin büyük çoğunluğu orantılı eşitlik üzerine dayanır. Bazen daha özel bir adalet türünü uygulamak gerekebilir. Bununla birlikte adaletin her zaman “eşitlik” kavramıyla doğrudan bir ilişkisi vardır ve bu açıdan adaleti, “hak, ödev ve ceza konularında şartlara göre uygun olan eşitliği sağlama gayretidir” şeklinde tanımlayabiliriz. Kısaca adalet, bir eşitleme ve denkleştirme faaliyetidir.

1.1. Denkleştirici (Düzeltilici) Adalet

Salt eşitliğe, yani aritmetik eşitliğe dayanan adalettir. Genellikle “herkese eşit olanın verilmesi” formülüyle ifade edilir. Bu tür adalet gereğince hiç kimse verdiğinden daha çok almamalı, bunun sonucu olarak daha üstün olmamalıdır. Aksi takdirde başkasına ait bir şeye sahip olmuş olur ve bu yüzden de bozulmuş olan dengeyi yeniden kurmak için o şeyi gerçek sahibine geri vermesi gerekir.²

Denkleştirici veya düzeltici adalette tarafların eşit muamele görmesi esastır. Bu adalet çeşidinde, kişisel ve sübjektif durumlar nazara alınmaz. Tazminat hukukun-

2 Niyazi Öktem, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1988), s. 57.

da zarar verenin neden olduğu zararı ödemesi, sözleşmeyi ihlâl edenin verdiği zararı tazmin etmesi, ceza hukukunda suç işleyenin hak ettiği cezayı çekmesi bu adalet türünün gereklerindedir. Burada eşitlik daha bağımsız bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.³

İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde salt eşitliğe dayana adalet türü uygulanır. Bir bakıma herkesi eşit görmek, birini diğerine üstün saymamak, yaradılışlarına eşit ve tarafsız kalmak ve öylece davranmak... Adaletin bu önemli hak eşitliği unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetilmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini ihtiva eder.⁴

Bediüzzaman, “müsavatsız (eşitliğin olmadığı) adalet, adalet değildir”⁵ derken, denkleştirici adaleti kastetmektedir. Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini savunurken de aynı ilkeye işaret eder: “Müsavat (eşitlik) ise fazilet ve şerefte değildir, hukuktadır. Hukukta ise, şah ve gedâ (fakir, dilenci) birdir. Acaba bir şeriat, ‘Karıncaya bilerek ayak basmayınız’ dese, tazibinden (eziyet etmek) menetse, nasıl Benî Âdem’in hukukunu ihmal eder? Kellâ! Biz imtisal etmedik (alınan emre boyun eğmek). Evet, İmâm-ı Ali’nin (r.a.) adî bir Yahudi ile muhakemesi ve medar-ı fahrimiz olan Salâhad-din-i Eyyûbî’nin miskin bir Hıristiyan ile mürafaası (yüzleşerek muhakeme olma), sizin şu yanlışlarınızı tashih eder zannedirim.”⁶

1.2. Dağıtıcı Adalet

Orantısız eşitliğe dayanan adalettir. Bazen salt eşitliğe dayanan adalet gerçek adalet olmayabilir. Bu sebeple “Bazen eşitlik adaletsizliğin ta kendisidir” denilmiştir. Elimizde bir ekmek ve karşımızda iki aç adam bulunursa, burada adalet ekmeği ikiye bölüp her birine yarım ekmek vermektir. Fakat elimizde bir ekmek bulunmakla birlikte karşımızda beş yaşında bir çocuk ile kırk yaşında bir adam bulunursa, burada adalet, ekmeği yarı yarıya bölüştürmek değil, çocuğa üçte birini adama üçte ikisini vermektir.

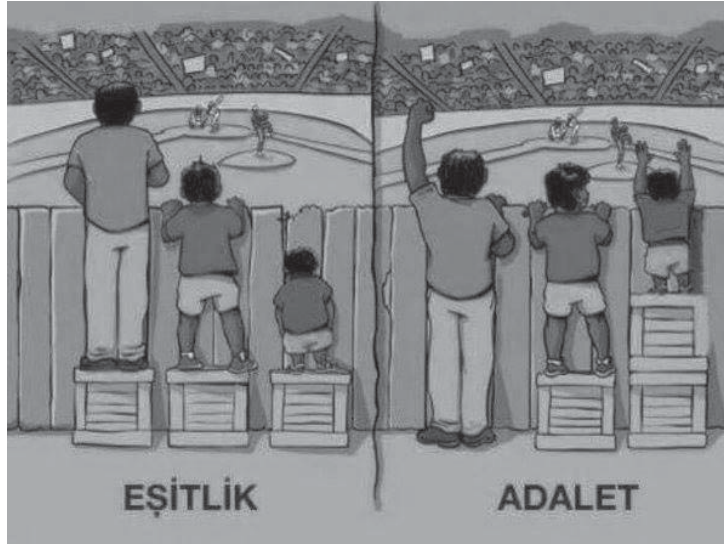
Dağıtıcı adalet, şeref ve malların paylaşılmasında herkesin yeteneğine ve toplum içindeki durumuna göre kendine düşeni vermektir. Dağıtıcı adaletin amacı, kişi ile

3 Adnan Güriz, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2001), s. 14.

4 Muharrem Balcı, “Hak – Adalet – Özgürlük Kavramları Analizi”, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/3.pdf>, s. 8 (Erişim, 14.04.2-18).

5 Bediüzzaman Said Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Sünühat, Rüyada Bir Hitabe)*, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), s. 341; a.mlf., *Sözler (Lemeât)*, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), s. 985; a.mlf., *Mektubat (Hakikat Çekirdekleri, No: 96)*, (İstanbul Söz Basım Yayın, 2012), s. 675.

6 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Münâzarat)*, s. 470.

toplum ve devlet arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Bu düzenleme faaliyetinde, kişinin sadece hakları değil, ödevleri de yeteneklerine ve toplumdaki konumuna göre farklılık arzedecektir.⁷ Dağıtıcı adalette, hakların dağıtılması ve ödevlerin belirlenmesi farklılıklar oranında göreceli (rölatif) bir eşitliğe dayanır. Az kazananın az, çok kazananın çok vergi alınması bu tür adalet düşüncesinin bir sonucudur. Herkesten aynı vergiyi almak, yani vergi konusunda denkleştirici adaleti uygulamak zulüm olur.

Dağıtıcı adalet, insanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının (beraet/ceza) verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlarına göre eşit davranmayı gerektirir. Adaletin bu iki unsurunun bir arada, biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi halde adalet uygulamak yerine zulmedilmiş olur.

Bu yönüyle, yani eşitlik ve oranlılık ilkeleri doğrultusunda bakıldığında adaletin; temelde göreceli ve değişken ve anayasalarda belirlenmeye ve kısıtlanmaya çalışıldığı gibi sadece sosyal haklara indirgenebilecek bir yönü olmadığı, aksine tüm insanlığın birlikte sahiplenmesi gereken ve mutlak hak eşitliği ve oranlılığı bağlamında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile gerçekleşebilen yönü olduğu açıkça görülür.⁸

Eşitlik ilkesi açısından “denkleştirici adalet” esasmış gibi görünse de, temelde bu adalet çeşidinin de “dağıtıcı adalet”e tabi olduğu unutulmamalıdır.⁹ Çünkü hak ve ödevler, çoğunlukla “salt kişi olma” özelliğine göre değil, kişisel farklılıklar ve sübjektif durumlar nazara alınarak dağıtılır. Dağıtıcı adaletin istediği eşitlik, herkesin eşit bir

7 Güriz, “Adalet Kavramı”, s. 13-14.

8 Balcı, “Hak – Adalet – Özgürlük Kavramları Analizi”, s. 8.

9 Güriz, “Adalet Kavramı”, s. 14.

işleme tabi tutulmasını gerektirmemekle birlikte, yine de ihtiyaç, yetenek ve değerleri bakımından aynı olan birden çok kimselerin eşit tutulmasını ve tek başına bireyin sahip olduğu özellik ve farklılığın nazara alınmasını öngörmektedir.¹⁰

Hemen hemen bütün adalet teorileri eşitliğe şu veya bu şekilde yer vermişlerdir. Gerçekten de eşitlik, belli bir anlamda, adaletin bir gereği veya ilkesidir. Bundan dolayı, eşitlikçi olmayanların bile adalet için eşitliğin bazı türlerini kabul ettikleri görülür. Ancak eşitlik bütün anlamlarıyla değil, sadece belli anlamları itibarıyla adaletin gereklerinden sayılır. Başka bir anlatımla adalet, mutlaka “eşitlikçilik” (egalitarianism) doktrinine bağlanmayı gerektirmez.¹¹ Aristoteles’in dediği gibi, “Eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı muamele edilmelidir.”¹² Nitekim Hz. Peygamber’in Hudeybiye Antlaşmasından sonra Medine’ye hicret eden erkek ve kadınlara farklı muamelede bulunduğu bilinmektedir.¹³

Adalet genellikle, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekleşir; ancak adalet eşitlik değil dengedir. Mesela diyet ve tazminatlar da adaletin sağlanması için eşitlik değil, denge yoluyla olur.¹⁴

Genel olarak dağıtıcı adaletin uygulandığı yerler ehliyet ve liyakatı gerektiren yerler olmakla birlikte, bazı yerlerde “salt kişi olma” durumunun mu, yoksa “ehliyet ve liyakat”ın da mı esas alınacağı hususu tartışmalıdır. Bu gibi durumlarda hangi adalet türünün uygulanacağı hususundaki tercihi kanun koyucularına ve devlet idarecilerine bırakmak uygun olur. Nitekim bu gibi farklılıklar daha Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in uygulamaları arasında görülmüştür. Hz. Ebû Bekir hazine gelirlerinin dağıtımında “denkleştirici adalet”i tercih ederken, Hz. Ömer “dağıtıcı adalet”i tercih etmiştir. Hz. Ebû Bekir’in salt eşitlik ilkesini uygulamasına karşı şöyle bir eleştiri gelmişti: “Size gelen malların taksiminde herkesi eşit tutup, eşit pay veriyorsunuz. Halbuki insanlar eşit değildir. İçlerinde İslâm dinine ilk girenler ve bu din uğrunda fedakârlık yapanlar vardır. Bu sebeple onlar fazilet bakımından daha üstün duruma geçmiş bulunmaktadır. Bunlara öncelik tanımanız gerekmez mi?” Bu eleştiri üzerine Hz. Ebû Bekir’in onlara cevabı şöyle olmuştur: Bu insanların İslâm dinindeki kıdemlerine, savaşlardaki fedakârlıklarına ve bu sebeple sahip oldukları faziletlerine

10 Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1995), s. 40.

11 Mustafa Erdoğan, “Adalet ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce* (Kış 2008). Yıl: 4, sayı: 15, s. 12.

12 Erdoğan, “Adalet ve Eşitlik”, s. 14.

13 Geniş bilgi için bakınız: Mahmut Öztürk, Kur’an-ı Kerim’de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayrımcılık Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), c. XIX, sayı: 31, s. 99-135.

14 Hayreddin Karaman, “Adalet- Fıkıh”, *DİA*, I, 343.

söyleyecek bir sözüm yok. Ancak onlar, bu saydığınız şeylerin sevabını ve mükâfatını Allah verecektir. Bu konudaki eşitlik, imtiyazdan daha hayırlıdır.”¹⁵ Hz. Ebû Bekir’in vefatından sonra Hz. Ömer halife olunca, “Peygamber (sav) ile birlikte din uğruna savaşanları, İslâm’a sonradan girmiş olanlarla bir tutmayacağım” diyerek, onun bu uygulamasını değiştirmiş ve “dağıtıcı adalet” ilkesine uygun dağıtımda bulunmuştur. Bedir’de savaşanlara 5000 dirhem, Habeşistan’a göç edenler ve Uhud savaşına katılanlara 4000 dirhem, Mekke’nin fethinden önce Medine’ye göç edenlere 3000 dirhem, Mekke’nin fethi üzerine Müslüman olanlar ile Yermük ve Kâdisiye’den sonra savaşanlara 300 dirhem, geriye kalanlara 200 dirhem vermiştir.¹⁶ İki halifenin tatbikatını değerlendiren bazı İslâm hukukçuları, Hz. Ebû Bekir’in bütün Müslümanları bir babanın oğulları gibi gördüğünü ifade etmişlerdir. Nitekim bir babanın çocukları iyilikte, dine hizmette, hatta aileye yardımda birbirlerinden daha üstün olsalar da mirasta eşit pay alırlar. Hz. Ebû Bekir de buna benzer bir uygulamaya gitmiştir. Hz. Ömer’e göre hizmette önde olan nimette de önde olmalıdır. Bu bir ayrıcalık değil, bir haktır.¹⁷ Nitekim bu ayrıcalığın haklılığı Kur’an’da da açıkça ifade edilmiştir: “Size ne oluyor da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin (bütün) mirası Allah’ındır (her şey, asıl sahibi olan Allah’a kalacaktır). İçinizden (Mekke) fethinden önce (Allah yolunda) harcayan ve savaşanlar, (diğerleriyle) bir olmaz. İşte onlar derece bakımından, (fetihten) sonra harcayan ve savaşanlardan daha büyüktür. Allah, yine de (bunların) her birine en güzel (mükâfat olan cennet)i vaat etmiştir. Allah (bütün) işlediklerinizden haberdardır.”¹⁸

Kur’an’da, “Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder”¹⁹ âyeti “dağıtıcı adalet”in dayanağını teşkil eder. Çünkü bu âyet genel olarak işin ehliyet ve liyakat esasına göre dağıtılmasını emreder. Gününüz hukukçularından Reşit Belgesay bu âyeti şöyle yorumlar: “İş başına ehliyet ve fazileti üstün olanların seçilmesi gerekir. Umumi olsun, hususi olsun, vazifeler kişilere rastgele değil, ehliyetlerine ve şahsî meziyetlerine göre tevdi olunmalıdır. Demokratik rejim memuriyetlere ilmi, tecrübesi, fazileti, işleri kavrayışı, heves ve istidadı nazara alınmadan herkesin sıra gözetilerek tayin edilmesini

15 İzzüddîn Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidü’l-Akâm fî Mesâlihi’l-Enâm* (el-Kavâidü’l-Kübrâ), (Dîmeşk: Daru’l-Kalem, t.y.) c. I, s.100.

16 Selim A. Siddîkî, *İslâm Devletinde Malî Yapı*, (çev. Rasim Özdenören, İstanbul: Fatih Matbaası, 1972), s. 200.

17 M. Yusuf Musa, *Fıkıh-ı İslâm Tarihi*, (çev. Ahmed Meylanî, İstanbul: Özdemir Basımevi, 1973), s. 116; Şahban Yıldırım, *Hukuk Felsefesi Açısından Tabii Hukuk Teorisi ve İslâm Hukuku*, (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2014), s.70-71.

18 el-Hadîd, 57/10.

19 en-Nisâ, 4/58.

değil, sadece aynı vazifeyi aynı garanti ve kolaylıkla yapabilecek olanlar arasında sıra gözetilmesini iktiza eder. Çünkü iş başına ehil olanlarını getirme, onların da adaletle hüküm sürmeleri sayesinde milletler huzura kavuşur.”²⁰

Bediüzzaman da işin ehline verilmesi hususunda en çok çaba harcayanlardır. Öyle ki ona göre ehil olmaları halinde Ermeniler dahi kaymakamlık ve valilik yapabilirler. “Nasıl olur?” diyenlere karşı cevabı şöyledir: “Saatçi ve makineci ve süpürgeci oldukları gibi. Zira, meşrutiyet, hâkimiyet-i millettir; hükûmet hizmetkârdır. Meşrutiyet doğru olursa, kaymakam ve vali reis değiller, belki ücretli hizmetkârdırlar. Gayrimüslim reis olamaz, fakat hizmetkâr olur. Farz ediniz ki, memuriyet bir nevi riyaset ve bir ağalıktır. Gayrimüslimlerden üç bin adamı ağalığımıza, riyasetimize şerik ettiğimiz vakitte, millet-i İslâmiyeden aktar-ı âlemde üç yüz bin adamın riyasetine yol açılıyor. Biri zayi edip, bini kazanan zarar etmez.”²¹

1.3. Hakkaniyet/Nasfet/İhsan

Sözlükte hakkaniyet, hak ve adalete uygunluk, doğruluk ve nasfet anlamına gelir.²² Bu anlamda adaletin esası hakkaniyet olarak gözükmektedir. Batı hukukunda bu kavram karşılığı olarak genellikle equity kelimesi kullanılır. Esasen bu kavram hakkaniyeti içine aldığı gibi, dağıtıcı adaletin de önemli bir kısmını içinde alır. Bize göre adaletin üçüncü türü için hakkaniyet kavramını kullanmak yerine onun bir anlamı olan nasfet tabirini kullanmak daha uygundur.

Râgıb el-İsfehânî adalet kavramını ihsan kavramı ile mukayeseli olarak tanımlar. Ona göre adalet, “borcunu vermek, alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır; ihsan ise, “borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır.”²³ Bu anlamda İsfehânî'nin ihsan tanımını “hakkaniyet adaleti”ne karşılık gelmektedir. Dolayısıyla hakkaniyet adaleti yerine ihsan tabirini kullanmak da mümkündür.

Sözlükte nasfet (nasâfet), bir şeyin yarısını almak anlamına gelir; adaletin üçüncü türünü oluşturan hakkaniyetin bu anlamla yakından ilgisi vardır. Gerek denkleştirici, gerekse dağıtıcı adalete göre kişiler haklarını tam olarak alırlar. Hakkaniyet adaletinde

20 M. Reşit Belgesay, *Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963), s. 233.

21 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Münâzarat)*, s. 478.

22 Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=1=veritbn&kelimesec=147798 (Erişim: 01.05.2018)

23 Râgıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1986, “hüsn” maddesi.

ise bireylere bir nevi “Alacağının yarısına razı ol!” denilir. Esas itibariyle kişinin hakkı tamdır, fakat özel şartlar gereğince kişiye, ancak yarısının verilmesi gerekir; bu da adaletin gereğidir. Eşitlik prensibi de böyle yapmayı gerektirir. Bu sebeple hakkaniyet, genellikle “özel şartlara ait adalet” şeklinde değerlendirilir. Bazıları onu, mantıkî tahlillerden ziyade, doğrudan doğruya prensipleri ve bütün özel şartları göz önünde tutan hâkimin kalben hissettiği adalet olarak tarif etmişlerdir.²⁴ Adaletin gerçekleştirilmesi için, somut olayların ve insanların özellik ve farklılıklarının tümünün dikkate almak gerekir.²⁵ Yargıç Holmes der ki: hukuk, “mantık ve akl-ı selim arasındaki her aşamada bir çatışmanın sonucudur; birisi tutarlı hükümler çıkarmak için kurgu oluşturmaya çabalarken, diğeri bu hükümler açıkça adil olmadığı zaman bu çabadan uzak durur ve sonuçta vazgeçer.”²⁶ Dolayısıyla hakkaniyet adaletinde, bir taraftan mantığa, diğeri taraftan akl-ı selime başvurma ihtiyacı vardır.

Hakkaniyet adaleti, söz gelimi bir borç ilişkisinde sadece borç, borçlu ve alacaklının durumlarını değil, konuyla ilgili başka alacaklıların veya borçluların da bulunup bulunmadığına bakmayı gerektirir. Mesela bir kişi öldüğünde yüz bin lira borç bırakmış olsa ve alacağın 40 bin lirası Ahmet’e, ikinci 40 bin lirası Mehmet’e, 20 bin lirası da Hasan’a ait olsa, bu kişilerin tam hakkı alacaklı oldukları para kadardır. Ancak ölen kişi geride sadece 50 bin lira bırakmış olsa, hakkaniyet adaleti gereğince bu paradan Ahmet ve Mehmet 20’şer bin lira, Hasan ise 10 bin lira alacaktır. Ahmet erken davranıp 50 bin liradan kendi hakkı olan 40 bin lirayı almaya kalkışırsa diğerlerine zulüm olur. Çünkü alacaklı olmak bakımından hepsi eşittir.

Alıcı tarlayı ektikten sonra şuf’a hakkı olan kişi gelip şuf’a davasında bulunsa, genel kurala göre tarlayı alma, ekini söktürme hakkına sahiptir. *Çünkü müşteri*, kendisinden daha fazla hak sahibi olan başkasının (şuf’adarın) tarlasını ekmiş olduğundan, bu yeri gasbedip eken gâsıb pozisyonuna düşmüştür. Müşteri, şefi’in (şuf’a hakkı sahibinin) hakkını iptal etme imkanına sahip olmadığı gibi, onun hakkını geciktirme imkanına da sahip değildir. Çünkü te’hîr, bir cihetten iptal gibidir. Ancak istihsan metodunu tatbik ederek İslâm hukukçularına göre müşteri ekini hasat edinceye kadar şuf’a hakkı sahibi tarlayı alamaz; *çünkü müşteri kendi mülkü olan bir arazide ekim yapmıştır*. Tarlayı ekmeden önce, şefi’in şuf’a davasında bulunacağını kesin olarak bilmemektedir. Bu bakımdan gasıbın zıddına olarak, yaptığı işte haddi aşmış ve

24 Belgesay, *Kur’an Hükümleri* s. 146.

25 Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, (İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2010), s. 134; a.mlf., *Hukuk Bilimi Üzerine*, s. 40.

26 Wael B. Hallaq, “Dini ve Dini Olmayan Kültürlerde Hukuki Akıl Yürütmenin Mantığı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, çev. Muharrem Kılıç (2002), s. 51.

başkasının mülküne tecavüzde bulunmuş sayılmaz. Şefî tarlayı, müşteri ekini hasad ettikten sonra tarlayı alabilir.²⁷ Burada da hak sahibinin hakkını alırken başkasının hakkına tecavüz etmemesi ve başkasına zarar vermemesi durumuna dikkat edilmiştir.

Mecelle'deki, "Zarar kadîm olmaz."²⁸ "Zarar izâle olunur."²⁹ "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır."³⁰ "Zarar bi-kaderi'l-imbkân def' olunur."³¹ "Bir zarar kendi misliyle izâle olunamaz."³² "Zarar-ı âmmı def' için zarar-ı hâs ihtiyâr olunur."³³ gibi küllî kaideler, hakkaniyet ilkesinin kuralları sayılır. Bu kaidelere göre verilen hemen bütün hükümler birer nasâfet hükmü gibidir.

Ceza hukukunda ferdîleştirme veya bireyselleştirme denilen durum da hakkaniyet adaletinin bir sonucudur. İnsan olarak her bir kişinin özellikleri birbirinden farklı olduğu gibi, hiçbir olay da bir başkasına tamamen benzer şekilde gerçekleşmez. Dolayısıyla genel ve soyut hukuk normları, çoğunlukla sözü edilen farklılıkları gözeterek şekilde yazılamaz. Meselâ adam öldürme fiilinde, suçun unsurları her olayda az veya çok farklılık arzeder. Bu suçu işleyen herkesin aynı yaptırımla cezalandırılması, insanların ortak adalet duygularıyla bağdaşmaz, onların adalet duygularını zedeler. Bu durum, cezaların suçluya ve suç konusuna göre ferdileştirilmesini gerekli kılar. Ferdileştirme ise, önceden öngörülen normlar aracılığıyla sağlanamayacağı için, kişilerin ve olayların ayırıcı nitelikleri ancak hukuk normlarının uygulanması aşamasında gözetilebilir. Hukukun uygulanması aşamasında ferdileştirme, sınırları belirlenmiş bir takdir yetkisinin tanınmış olmasına bağlı olarak, bir idari işlem ya da eylem yoluyla gerçekleştirilebileceği gibi, bir yargı kararı ile de sağlanabilir. İslâm ceza hukukunda tâzir cezalarının farklı şekillerde uygulanması, hakkaniyet adaletine dayanan bir ferdileştirmedir.³⁴ Aslında fertlerin özelliklerinin cezalandırmada dikkate alınması denilince akla daha çok tazir cezaları gelse de had suç ve cezalarında bu durumun tamamen göz ardı edildiği söylenemez.³⁵

27 Serahsî, Şemsüddîn, *el-Mebsût*, (Beirut: Dâru'l-ma'rife, ts), c. XIV, s. 133.

28 Mecelle, Md. 7.

29 Mecelle, Md. 20.

30 Mecelle, Md. 30.

31 Mecelle, Md. 31.

32 Mecelle, Md. 25.

33 Mecelle, Md. 26.

34 Talip Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu, 2009), s. 94; Şahban Yıldırım, *Hukuk Felsefesi Açısından Tabii Hukuk Teorisi ve İslâm Hukuku*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014), s. 52.

35 Geniş bilgi için bk. Bayram Demir, "Cezaların Bireyselleştirilmesi Açısından Zina Haddi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2005, c. IX, sayı: 23, s. 123-134.

Hakkaniyet adaletine göre, belli bir somut durumda, olay kendi koşulları içinde ele alınacak ve yargılama buna göre yapılacaktır. Hâkim önce, denkleştirici adalet ilkesine göre suçluya ceza vermek isteyebilir. Ancak hâkimin bununla yetinmeyerek dağıtıcı adalet ilkesini uygulamayı gerektiren özel durumların bulunup bulunmadığını da incelemesi gerekir. Meselâ kusur, taksir, mükerrer suç gibi durumlar cezanın daha az seviyede verilmesini gerektirebilir. Hâkim bununla da yetinmeyerek suçlunun özel durumuna da bakmalıdır. Meselâ cezaevinde kaldığı süre içinde ailesinin sefil olup olmayacağına, suçlunun psikolojik ve sosyal durumuna da bakarak hakkaniyet adaletini uygulamaya çalışmalıdır.³⁶

Hakkaniyet adaleti, denkleştirici ve dağıtıcı adalet türlerinin eksikliklerini tamamlayan bir adalet çeşididir. Gerek dağıtıcı, gerek özellikle denkleştirici adalette olay ve kişilerin, dış görünüşleri içinde eşitliğin uygulanması söz konusudur. Oysa adalet insanların bireysel özellikleri ve farklılıklarının göz önünde tutulmasını salık vermektedir. Hakkaniyet, işte bu somut özellikler ve spesifik olaylar göz önünde tutularak adaletin uygulandığı eşitlik durumudur.³⁷

Diğer taraftan hem hukuk, hem de ahlak, yüksek değerlerin gerçekleşmesine yönelmiş ilmî disiplinlerdir. Ahlak iyinin, hukuk ise adaletin gerçekleşmesini sağlamaya çalışır. Adalet değerinin ahlaken iyi olanın içinde yer alması nedeniyle hukuk ve ahlakın birbiriyle birleşmesi gerekmektedir.³⁸ Hukukun minimum etik niteliği olduğu genel olarak kabul edilen bir husustur. Zehra Gönül Balkır, “Hukukun minimum etik niteliği olduğu yolundaki tartışmayı hukukun maksimum etik boyutunu da içine alacak şekilde başka bir boyuta taşımak mümkün değil midir?”³⁹ diye sorar. Bize göre hakkaniyet adaleti, ahlak ile hukuku mümkün olan en yüksek düzeyde birleştirmek, bu düzlemde bir hukuk güzellemesi yapmaktır. Bir başka açıdan bakıldığında hakkaniyet, mantık ve akl-ı selim arasındaki dengeyi gerçekleştirmektir.

Bedüzzaman Said Nursi de eserlerinin çeşitli yerlerinde hakkaniyetin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre genel hürriyet ve özgürlük, bireylerin bütün varlıklarıyla hür ve özgün olmalarının bir sonucudur. Hürriyet, ne kişinin kendisine, ne de başkasına bir zarar vermemeyi gerektirir. Bu sebeple kişide olan hürriyet, yarım hürriyettir; diğer yarısı ise başkasının hürriyetini bozmamaktır.⁴⁰ Buna göre hakkaniyet, özgünlüğün yarı yarıya paylaşılması demektir.

36 Niyazi, Öktem, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1988), s. 58.

37 Öktem, *Hukuk Felsefesi*, s. 58.

38 Yasemin Işıktac, *Hukuk Felsefesi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006), s. 504.

39 Zehra Gönül Balkır, *Adalet Estetiği*, s. 68. (*IUHFM C. LXXII, S. 1, 62 s. 61-72, 2014*)

40 “Hürriyet-i umumî, efrâdın zerrât-ı hürriyâtının muhassalıdır. Hürriyetin ş’ni odur ki, ne nefesine, ne gayrıya zararı dokunmasın... sizde olanı yarı hürriyettir. Diğer yarısı da başkasının hürriyetini bozmamaktır.” Nursî, *Tarihçe-i Hayat (Bedüzzaman’ın İlk Hayatı)*, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), s. 106; Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Münâzarat)*, s. 464.

Bediüzzaman'a göre, bu yoksulluk ve çaresizlik zamanında, aç ve muhtaç olanların elemeleri ve kederleri sebebiyle vicdan ve merhamet sahibi kimseler, hemcinslerine karşı acıma hissi dolayısıyla elem ve acı çekerler. İnsan yüz aç adamın huzurunda tam lezzet alarak fazla yiyemez.⁴¹ İnsaf ve vicdan açların acılarına ortak olmayı iktiza eder. Bu, ahlakî bir hakkaniyettir.

Kısaca hakkaniyet, doğal akıl ve mantığa dayanan yazılı hukuk kurallarına tabi olmayan, tamamen fitrat, vicdan ve adalet hissine dayanan bir hak ve adalet çeşididir.

1.4. Sosyal Adalet

Modern çağlarda adalet kavramının yeniden yorumlanması gerektiği ve bunun için sosyal adalet kavramına ihtiyaç duyuldu. Doğal Hukukun eşitlik anlayışı, XVIII ve XIX. yüzyıllarda işçilerin mağduriyetine sebep olmuştu. Doğal Hukuk, Aydınlanma çağında "akit serbestisi-sözleşme özgürlüğü" ilkesini savunuyordu. Ticaret Devrimi, daha sonra Sanayi Devrimi, buharlı makinelerin keşfiyle gelişen sanayi geniş bir çalışan kitlesi doğurdu. Fabrikalarda çalışmak için halk yığınları akın akın köylerden kentlere gelmeye başladı. İnsanlar boğaz tokluğuna ağır işlerde saatlerce çalışmak mecburiyetinde kaldı. İşsizlik ve sefalet XVIII ve XIX. yüzyıl Avrupa toplum yaşamının genel karakteristiği olmuştu. Sözde taraflar özgür ve eşitti. Çalışma akdini özgürce yapıyorlardı! Fakat gerçekte bir taraf buna mecburdu. Aç kalmamak için bu akde imza atıyorlardı. Bu durum karşısında doğal hukuk kökenli düşünürler yeni bir ilkeye sarıldılar: Sosyal adalet.⁴²

İnsanlar dağıtıcı adalet gereği topluma katkıları oranında dünya nimetlerinden haklarını almalıydı. Ancak açlık sorunuyla uğraşan, eğitim imkânlarından yararlanamayan kişilerin topluma katkısı her zaman için kısırlı olacaktı. O halde devlet duruma müdahale etmeli, güçsüzü güçlendirmeliydi. Ayrıca doğal hukukun denkleştirici, dağıtıcı ve hakkaniyet ilkeleri muhafaza edilmekle birlikte, bunlardan tam anlamıyla yararlanabilmek için çalışanlara gerçek eşitlik ortamı hazırlanmalıydı. Başka bir ifade ile "akit serbestisi" anlayışı içinde, çalışan ve çalıştıran masaya oturduğunda her iki grup da aynı güçte olmalı, akitte gerçek bir eşitlik sağlanmalıydı. Asgarî ücretin tespiti, çalışma saatlerinin azaltılması, ücretli izin, sağlık ve emeklilik sigortası hakkı, grev, toplu sözleşme gibi konular bu çerçevede tartışılmaya başlanmıştır. Böylece sosyal haklar, herkes için yaygın bir eşitlik anlayışı, devletin güçsüzü güçlendirmesi gibi kurumlarla sosyal adalet XIX. yüzyılda gündeme gelmiştir. Bu anlayışladır ki, kitlelerin hareketleri önlenememiş, kaba kuvvet karşısında sağduyu ve adalet egemen

41 Nursî, *Lem'alar (19. Lem'a, 4. Nükte)*, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), s. 243-244.

42 Öktem, *Hukuk Felsefesi*, s. 59-60.

olmuş, toplumda “ortaklaşa iyi” gerçekleşebilmiştir. Her bireyin toplumun bir üyesi olması sıfatıyla malik olduğu hak ve ödevler belirlenmişti. İnsanlar toplumdan yararlandıkları, toplum içinde ihtiyaçlarını karşıladıkları içindir ki toplumun varlığını ve yaşamını korumaları için bu adalet türü zorunlu görülmüştür.⁴³ Sosyal devlet anlayışı da, doğal hukukçu sosyal adaletin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.

“Sosyal adalet”in uygulanmasında bireyler tek başına dikkate alınmayıp, ayrıca toplumun üyesi oldukları nazara alınır. Çünkü toplumsal adalet gereğince, toplumsal ilişkiler düzenlenirken “ortaklaşa iyi”nin gerçekleştirilmesi amaç edinilir. Bu adalet türünde kişi tek başına değil, bütünü bir parçası, toplumun bir üyesi olarak dikkate alınır; kendisi için tahakkuk eden hak ve ödevlerin ne olduğu belirlenir. Bu hak ve ödevlerin belirlenmesinde ölçü, “toplumun iyiliği”, diğer bir ifade ile “ortaklaşa iyi”-dir.⁴⁴

İslâm’a göre sosyal adaletin temel olarak iki ilkesinin olduğunu söyleyebiliriz: İhtiyaçlarını karşılama gücü olmayanları temel ihtiyaçlarının karşılanması, sömürü yasağı.

Bediüzzaman’a göre bütün ihtilâllerin ve toplumsal huzursuzlukların kaynağı şu iki sözdür: Birincisi, “Ben tok olsam, başkası açlıktan ölse bana ne!”, ikincisi “ İstirahatim için zahmet çek; sen çalış ben yiyeyim.” Birinci düşüncenin can damarını kesecek olan zekâttır. İkinci hastalığın çaresi ise faizin haram olmasıdır. Beşer bu emirleri dinlemediği için büyük bir tokat yedi. Daha müthişini yemeden, dinlemeli!⁴⁵

İnsanlar yaratılış ve imkânlar bakımından eşit değildir. Bazıları ancak başkalarının yardımıyla yaşayabilirler. Görme özürlü bir insan ile görenin, zengin bir aileden gelen ile fakir bir aileden gelenin yaratılış ve imkân bakımından eşit olduğunu söylemek mümkün değildir. Cenâb-ı Hak, bir imtihan vesilesi olmak üzere insanları farklı şekilde yaratmıştır. İyi imkânlara sahip olanların bu imkânlara sahip olmayanlara yardım etmesi bir insanlık borcudur. İslâm yaratılıştaki bu eşitsizliği, akrabalar üzerine nafaka, toplum üzerine ise zekât sorumluluğu getirerek bir ölçüde gidermeye çalışır.

İnsanları sıkıntıya ve zora sokan hususlardan birisi de bazı insanların toplumsal imkânları ele geçirip diğerlerini sömürmesidir. Günümüzde insan sayısını yüz olarak

43 Öktem, *Hukuk Felsefesi*, s.60.

44 Aral, “Hukuki Değer Olarak Adalet”, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, (Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 1997), s. 259.

45 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Hutbe-i Şâmiye, Hakikat Çekirdekleri, No: 42)*, s. 588; Nursî, *Mektûbat (Hakikat Çekirdekleri No: 42)*, s. 668.

kabul ettiğimizde, her yıl insan yiyeceği olarak dünyada ortalama 120 birim gıda üretildiği söylenir. Ancak bazılarının aşırı bencilliği ve israfı sebebiyle her bireye üretim payı olarak 1.2 pay düştüğü halde bazılarında 0.5 pay dahi gitmemekte ve her yıl binlerce çocuk açlıktan ölmektedir. Burada yapılması gereken şey, sömürünün önlenmesi ve dengeli bir dağıtım ağının kurulmasıdır. En büyük sömürü aracı ise faizdir. Nereden bakılırsa bakılsın, günümüzde faiz zenginlerin zenginliklerini, fakirlerin de fakirliklerini arttırmakta, dünya malların belli ellerde toplanmasına sebep olmaktadır.

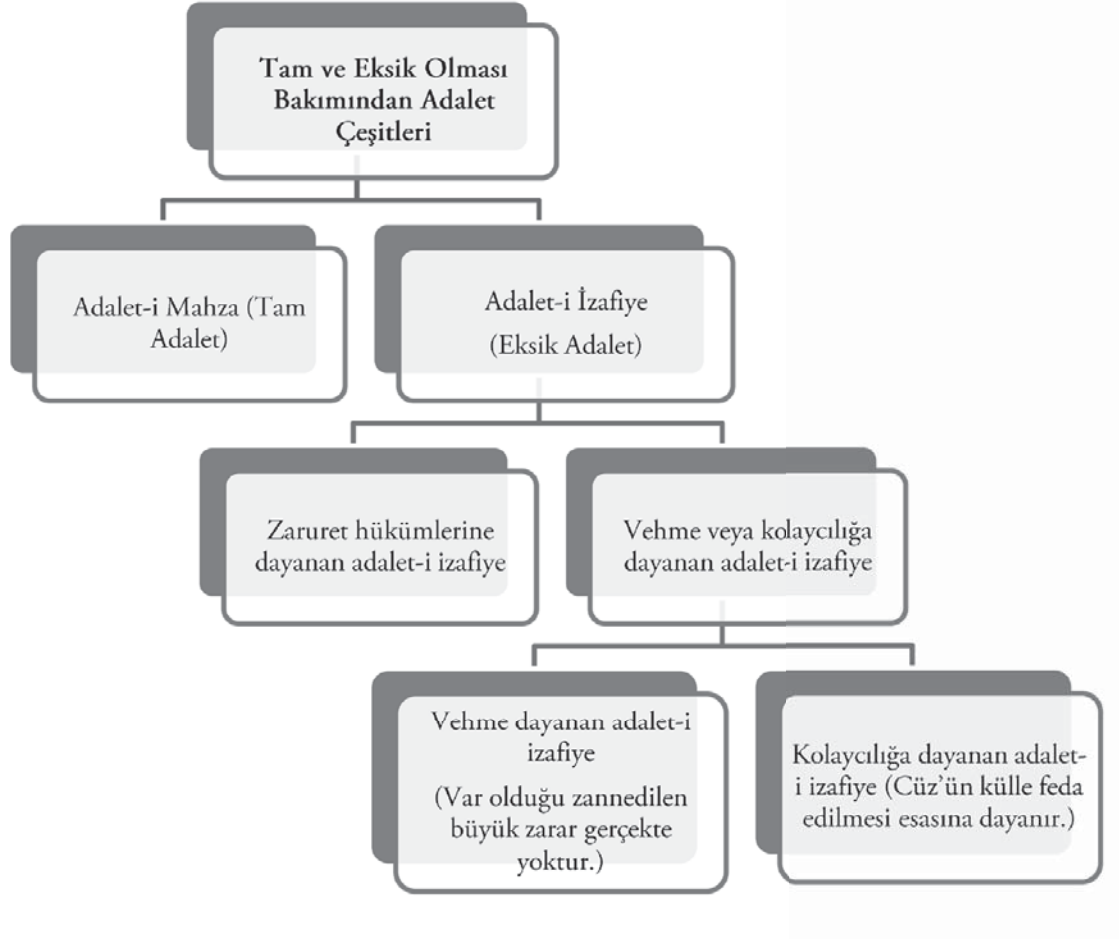
Batı'da sosyal adalet düşüncesi ancak insanların aşırı sömürü karşısında kitleler halinde başkaldırısı sürecine girmesiyle gündeme gelmiştir. Birçok yazar ve akademisyen sosyal adalet ilkelerinin uygulanmasıyla sömürünün son bulduğunu savunur. Ancak günümüz ekonomik gerçeklikleri sömürünün son hızla devam ettiğini göstermektedir. İngiliz yardım kuruluşu Oxfam'ın 2018 yılı başında açıkladığı raporda, dünyanın en varlıklı yüzde 1'lik kesiminin geçen yıl yaratılan küresel servetin yüzde 82'sine sahip olduğu, ancak nüfusun en yoksul yüzde 50'sini oluşturan 3,7 milyar kişinin ise bu pastadan hiçbir pay alamadığı belirtilmiştir. 2010 yılından bu yana milyarderlerin serveti sıradan çalışanlara göre altı kez daha hızlı büyürken Mart 2016 ile Mart 2017 arasında her iki günde bir yeni bir milyarder ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki toplam dolar milyarderi sayısı 2.043 olarak açıklayan kurum, her 10 milyardenden 9'unun erkek olduğunun da altını çiziyor. Oxfam'a göre, vergiden kaçınma, şirketlerin siyaset üzerinde artan etkisi, işçi haklarının uğradığı erozyon ve kemer sıkma politikaları gelir adaletsizliğindeki uçurumun derinleşmesinin başlıca nedenleridir. Ayrıca Oxfam, dünyanın en zengin yüzde 10'luk kesiminin toplam servetinin en fakir yüzde 40'luk kesimin gelirini aşmaması için hükümetlerin aktif olarak çaba göstermesi gerektiği uyarısını yapmaktadır. Bu sebeple kurum, artan eşitsizlikle mücadele için hükümetleri hissedar ve genel müdür seviyesindeki çalışanların gelirlerini sınırlamaya, eşit işe eşit ücret vermeye, vergi kaçırana darbe indirmeye ve sağlık ve eğitime daha fazla bütçe ayırmaya çağırılmaktadır.⁴⁶

Yaşam şartlarının iyileşmesi, şimdilik yeni başkaldırıların önünü kesiyor gibi görünmektedir. Ancak geleceğin ne göstereceği pek belli olmaz. Yeni toplumsal felaketlerle karşılaşılacak istenmiyorsa, insanların temel ihtiyaçları karşılanmalı ve her türlü sömürünün önüne geçilmelidir.

⁴⁶ <http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/haber-dusunce-balonu/dunyanin-en-zengin-yuzde-biri-servetin-coguna-sahip-gelir-adletsizligi> (Erişim: 01.05.2018)

2. Tam ve Eksik Oluşu Bakımından Adalet-i Mahzâ – Adalet-i İzafiye

Adalet her zaman ideal anlamda tam olarak gerçekleşmez, bazen eksik olarak gerçekleşir ve bu şekilde gerçekleşmesinde de bazen bir zorunluluk olabilir.

2.1. Adalet-i Mahzâ

Adâlet-i mahzâ, tam, mutlak, hakikî, gerçek, saf, eksiksiz, katıksız ve kusursuz olan adalettir. Bediüzzaman'ın tercih ettiği kavram daha çok adalet-i mahzâ terkididir. Buna göre adalet-i mahzâ, mutlak yani herhangi bir kayıtla sınırlı olmayan, gerçek, hakikî, saf ve eksiksiz olan adalettir. Bu, aynı zamanda İlahî adalet olup, birey ile topluma, şahıs ile tüm insanlara aynı nazarla bakar, aralarında herhangi bir ayırım yapmaz. İki tarafa da bir ve eşit olarak bakar. Bu, Allah'ın insanlar arasında devam edip giden bir sünnetidir, kanunudur.⁴⁷

Bediüzzaman'a göre Yüce Allah adalet-i mahzânın temel kanununu,

⁴⁷ “...mahz-ı adalet. Bu düstur-u azîmi.. Ki ferd ile cemaat, şahıs ile nev-i beşer, kudret nasıl bir görür; adâlet-i İlahî, ikisine bir bakar. Bir sünnet-i daimî.” Nursî, *Sözler*, (Lemeât), s. 973.

” مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا :
Kim, birisini öldürme veya yeryüzünde fesat çıkarma karşılığı olmaksızın bir kişiyi öldürürse, o, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir kişinin yaşamasına vesile olursa, bütün insanlara hayat vermiş gibidir.⁴⁸ âyetiyle ortaya koymuştur. Âyet der ki: Bir mâsumun hayatı, kanı, bütün insanlık için dahi olsa heder edilemez. Bir insan ile bütün insanlık, O'nun kudret nazarında bir olduğu gibi, adaleti açısından da birdir. Cüz'iyatın ve parçaların küllîye nispeti bir olduğu gibi, hakkın dahi adâlet terazisine karşı nisbeti aynıdır. Konuya böyle bakıldığı zaman hakkın küçüğü büyüğü olamaz. Şu âyet haktır, hakikattir, akla aykırı olamaz. İçinde, mücâzefe (abartı) ve mübalâğa bulunmaz.⁴⁹

2.2. Adalet-i izafiye (Adalet- nisbiye)

Tam adalete oranla eksik olan adalettir. Bu nedenle Bediüzzaman bu tür adalet için zaman zaman adalet-i nisbiye tabirini kullanır. Gerçek adalet olmayıp nisbeten adalet sayılır. Bu tür adalet, ehven-i şerreyn kaidesine dayanır. Yani zamanın şartlarının zorlaması neticesinde iki şerden veya iki zarardan daha hafif olanı tercih edilir.

Bediüzzaman'ın adalet-i izafiye kavramı altında izah ettiği konulara bakıldığında onun bunu da iki sınıfa ayırdığı görülür: Gerçek şer ve zarara dayanan adalet-i izafiye, vehme ve kolaycılığa dayanan adalet-i izafiye.

2.2.1. Zaruret hükümlerine dayanan adalet-i izafiye

Zaruret, kaçınılması mümkün olmayan iki şer ve zarardan daha hafifini tercih etme esasına dayanır. Bu, aynı zamanda İslâm hukukunun temel esaslarından biridir. Kur'an ve Sünnet'teki zaruret hali de, bu esas üzerine oturur. Bu husus Mecelle'de şu kaidelerle dile ifade edilmiştir:

“Zaruretler memnû' olan şeyleri mubah kılar.”⁵⁰

“Zarar-ı âmmı def' için zarar-ı hâs ihtiyâr olunur.”⁵¹

“Zarar-ı eşedd zarar-ı ehaff ile izâle olunur.”⁵²

48 el-Mâide, 5:32.

49 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Sünubat)*, s. 308.

50 Mecelle, Md. 21.

51 Mecelle, Md. 26.

52 Mecelle, Md. 27.

“İki fesad teâruz ettikde ehaffı irtikâb ile a’zamının çaresine bakılır.”⁵³

“Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.”⁵⁴

“Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır.”⁵⁵

Bediüzzaman’a göre, hak ve maslahat şeriatta esas olmakla birlikte, “Zaruretler memnû’ olan şeyleri mubah kılar.”⁵⁶ kaidesince, bazen haram bildiğimiz şey, zaruretlinin zorlamasıyla vacip olur. Kokuşmuş, çürümüş parmak kesilir; tâ el kesilmesin.⁵⁷ Ona göre zaruretleri dikkate almayan bir şeriat düşüncesi muvazenesiz ve dengesizdir: “Demek şeriatı isteyenler iki kısımdır: Biri, muvazene (karşılaştırma) ile zarureti nazara alarak, müdakkikane (inceden inceye araştırarak) meşrutiyeti şeriata tatbik etmek istiyor. Diğeri de, muvazenesiz (ölçsüz, dengesiz), zâhirperestâne (dış görünüşe ve lafzın zahirine önem verircesine), çıkılmaz bir yola sapıyor.”⁵⁸

Bediüzzaman’a göre Kur’an hükümlerinin nüzûlünde dahi adalet-i izafiyeye riayet edilmiştir:

“İslâmiyet’in ahkâmı iki kısımdır:

Birisi: Şeriat ona müessestir (üzerine kurulmuş). (Bunlar İslâm’ın temel hükümleridir.) Bu ise, hüsn-i hakikî ve hayr-ı mahzûd (mutlak hayır).

Birisi dahi: Şeriat muaddildir (düzeltip adaletli hale getiren). Yani, gayet vahşî ve gaddar bir suretten çıkarıp, ehvenüşşer ve muaddel ve tabiat-ı beşere tatbiki mümkün ve tamamen hüsn-i hakikîye geçebilmek için zaman ve zeminden alınmış bir surete ifrağ etmiştir (başka bir şekle sokmuş). Çünkü, birden tabiat-ı beşerde (insanın yaratılışında) umumen hükümfermâ olan bir emri, birden ref etmek (kaldırmak), birden tabiat-ı beşeri kalbetmek (değiştirmek) iktiza eder.

Binaenaleyh, şeriat vâzı-ı esaret (esirlik, kölelik hükmünü ilk koyan) değildir. Belki en vahşî bir sûretten, böyle tamamen hürriyete yol açacak ve geçebilecek bir sûrete indirmiştir, tâdil etmiştir.

Hem de dörde kadar taaddüd-ü zevcat (birden fazla kadınla evlenme) tabiata, akla,

53 Mecelle, Md. 28.

54 Mecelle, Md. 29.

55 Mecelle, Md. 30.

56 Mecelle, Md. 21.

57 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Münâzarat)*, s. 454.

58 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Münâzarat)*, s. 454.

hikmete muvafakatiyle (uygunluk) beraber, şeriat bir daneden dörde çıkarmamış, belki sekizden, dokuzdan dörde indirmiştir. Bahusus taaddüde (birden çok olma) öyle şerait (şartlar) koymuştur ki, ona müraat etmekle (uymak), hiçbir mazarrata (zararlar) müeddî (sebeup) olmaz. Bazı noktada şer olsa da, ehvenüşşerdir. Ehvenüşşer ise, bir adalet-i izafiyedir. Heyhat, âlemin her halinde hayr-ı mahz olamaz.”⁵⁹

Zaruretin bir adalet-i izafiye sebebi olduğunu kabul eden Bediüzzaman, zaruret konusunun da suiistimal edilmemesi gerektiği konusunda çeşitli ikazlarda bulunur:

“Evet, hayat-ı dünyeviye muhafazası için, zaruret derecesinde olmak şartıyla, bazı umur-u uhreviye muvakkaten tercih edilmesine ruhsat-ı şer’iye var. Fakat, yalnız bir ihtiyaca binaen helâkete sebebiyet vermeyen bir zarara göre tercih edilmez, ruhsat yoktur. Halbuki bu asır, o damar-ı insanîyi o derece şırınga etmiş ki, küçük bir ihtiyaç ve âdi bir zarar-ı dünyevî yüzünden elmas gibi umur-u diniyeyi terk eder.”

“Evet, insanîyetin yaşamak damarı ve hıfz-ı hayat cihazı, bu asırda israfat ile ve iktisatsızlık ve kanaatsızlık ve hırs yüzünden bereketin kalkmasıyla ve fakr u zaruret ve maişet ziyadeleşmesiyle o derece o damar yaralanmış ve zedelenmiş ve mütemadiyen ehl-i dalâlet nazar-ı dikkati şu fâni hayata celb ede ede o derece nazar-ı dikkati kendine celb etmiş ki, ednâ bir hâcât-ı hayatiyeyi büyük bir mesele-i diniyeye tercih ediyor.”⁶⁰

2.2.2. Vehme veya kolaycılığa dayanan adalet-i izafiye

Vehme dayanan adalet-i izafiyede, var olduğu zannedilen ve giderilmesi gereken büyük zarar gerçek değil vehmîdir. Bazan kişi veya kurumlar, vehmî olan bu zararı gidermek için, daha küçük bir zararı veya şerri işlemeyi tercih ederek adalet yaptığını zanneder. Devlet idarecilerinin bazen devleti koruma adına insan hak ve hürriyetlerini kısıtlayıcı faaliyetleri bu düşüncenin ürünüdür. Geçmişte memleketimizde devlet düzenine zarar geleceği endişesiyle din ve vicdan hürriyeti alanında getirilen kısıtlamalar, hatta cezalar bu kısmın en açık örneğidir.

Kolaycılığa dayanan adalet-i izafiye ise, büyük zararı herhangi bir zarara sebebiyet vermeden mümkün olmakla birlikte, kolayca kaçarak küçük zararı ve şerri işleyerek kaldırma yolunu tercih etmek demektir. Bediüzzaman’a göre adalet-i izafiyenin bu türü, “cüz’ün külle feda edilmesi” esasına dayanır. Halbuki böyle bir durumda kendilerine zarar verilecek insanlar kendi ihtiyaçlarıyla bu zarara razı olmadıkça

59 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Tulûat)*, s. 361, (*Münâzarat*), s. 505.

60 Nursî, *Tarihçe-i Hayat (Kastamonu Hayatı)*, s. 559.

onlara zarar verilemez. Ancak “benler” “biz” içinde eriyip fertler toplumla birleşip adeta tek bir ruh haline gelmiş olup da fertler buna razı olursa, bu durum bir istisna teşkil eder.⁶¹

Bediüzzaman’a göre siyaset aleminde bu tür adaletin önde gelen iki prensibi vardır: “Hükûmetin selâmeti ve âsâyîşin devamı için, eşhas (şahıslar) feda edilir.” “Milletin selâmeti için herşey fedâ edelir.”⁶²

Başka bir yerde ise müşahedelerini de ortaya koyarak konuyu şöyle açıklar:

“Siyaset-i beşeriyenin en esaslı bir kanun-u esasisi olan ‘Selamet-i millet için fertler feda edilir. Cemaatin selameti için eşhas kurban edilir. Vatan için herşey feda edilir’ diye, bütün nev-i beşerdeki şimdiye kadar dehşetli cinayetler bu kanunun suistimalinden neş’et ettiğini (çıkma) kat’iyen bildim. Bu kanun-i esasî-i beşeriye (insanlığın anayasası), bir hadd-i muayenesi (belirli sınır) olmadığı için, çok suistimale yol açılmış. İki Harb-i Umumi (Dünya Savaşı), bu gaddar kanun-i esasî, bin sene beşerin terakkiyatını zir ü zeber (darmadağın) ettiği gibi, on canı yüzünden doksan masumun mahvına fetva verdi. Bir menfaat-i umumi (kamu yararı) perdesi altında şahsi garazlar (kötü niyetler), bir canı yüzünden bir kasabayı harap etti.”

“İşte, beşeriyet siyasetlerinin bu gaddar kanun-i esasîsine karşı, Arş-ı Azamdan gelen Kur’an-ı Mu’cizü’l-Beyandaki bu gelen kanun-i esasîyi buldum. O kanunu da şu ayetler ifade ediyor: ‘Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.’⁶³ ; ‘Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesat çıkarmamış birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.’⁶⁴ Yani bu iki ayet bu esası ders veriyor ki: ‘Bir adamın cinayetleriyle başkaları mes’ul olmaz. Hem bir masum, rızası olmadan, bütün insanlar için dahi feda edilmez. Kendi ihtiyariyle, kendi rızasıyla kendini feda etse, o fedakârlık bir şهادettir ki, o başka meseledir’ diye hakiki adalet-i beşeriyeyi tesis ediyor.”⁶⁵

Bediüzzaman’a göre vehme ve kolaycılığa kaçan adalet-i izafiye zulümdür. Bu tür adalet-i izafiye, “küllün selâmeti için cüz’ü feda eder. Cemaat için ferdin hakkını nazara almaz. Ehven-i şer diye bir nevi adalet-i izâfiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez. Gidilse zulümdür.”⁶⁶

61 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Sünubat)*, s. 309.

62 Nursî, *Mektûbat (15. Mektup, 3. Sual)*, s. 89.

63 el-En‘âm 6/164.

64 el-Mâide Suresi5/32.

65 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Hutbe-i Şâmiye)*, s. 607.

66 Nursî, *Mektûbat (15. Mektup, 2. Makam)*, s. 86.

2.3. Bazı Olayların Adalet-i Mahzâ ve Adalet-i İzâfiye Açısından Değerlendirilmesi

Bediüzzaman, adalet-i mahza ve adalet-i izâfiye açısından şu dört konuyu değerlendirmiştir:

2.3.1. Cemel Vak'ası

Hz. Ali ile Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe arasında meydana gelen ve Cemel Vak'ası denilen savaş, adâlet-i mahza ile adalet-i izâfeyenin mücadelesidir. Şöyle ki: Hz. Ali adalet-i mahzayı esas alıp, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında olduğu gibi o esas üzerinde gidilmesi gerektiği hususunda ictihad etmiştir. Karşısında yer alanlar ise adalet-i izâfiyenin uygulanması gerektiği kanaatindeydiler. Onlara göre Şeyheyn (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) zamanında İslâm'ın saflığı ve berraklığı adâlet-i mahzâyı uygulamaya müsait idi. Zamanın geçmesiyle, İslâmî hassasiyetleri zayıf olan kavimler Müslüman olup sosyal hayatta etkili olmaya başlayınca, adâlet-i mahzânın uygulanması zorlaştığı için, ehven-i şerreyni ihtiyar esasına dayanan adalet-i nisbiyeye göre uygulama yapmak daha uygun olacaktır. İctihadları bu yönde oldu. İctihad münakaşalarına siyaset de karışınca, bu durum iki tarafı savaşa sürüklemiştir. İctihad Allah rızası ve Müslümanların maslahatlarını temin etmek içindi. Savaş bu sebeple çıktığı için her iki taraftan hem ölenler, hem öldürenler cennetlidir. İki taraf da sevap almıştır denilebilir. Ancak birbirine zıt olan bu içtihadlarda Hz. Ali isabetli ve haklı, karşı taraf ise hatalı idi. Bununla birlikte hatalı taraf azâba müstehak olmaz. Çünkü içtihad eden hakkı bulsa iki sevap alır, hakkı bulamasa bir nevi ibadet olan içtihad sebebiyle bir sevap kazanır; müctehid hatasından dolayı mâzur sayılır. Bu sebeple bu olay hakkında ileri-geri konuşmak uygun görülmemiştir. Bu olaya dair tarihin gösterdiği diğer sebepler gerçek sebep olmayıp, bahane kabilindedir.⁶⁷

Bazı sahâbîler, Hz. Ali'nin takip ettiği yol, adâlet-i hakikiye ve azîmet-i şer'îye ile beraber tam bir takva içinde kimseye muhtaç olmadan iktisatlı bir meslek olduğu halde, aralarında cereyan eden savaşlarda adalet-i izâfiye ve nisbiye ve şer'î ruhsatı nazara alarak onun tarafını terk ederek muhalif tarafta yer almayı tercih etmişlerdir. Hattâ Hz. Ali'nin kardeşi Akîl ile "hıbru'l-ümme: ümmetin bilgini" unvanıyla anılan Abdullah b. Abbas dahi bir müddet muhalif tarafta yer almışlardı. Muhalif tarafta yer alan sahâbenin böyle davranmaları içtihatlarından kaynaklanıyordu. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, "مِنْ مَحَاسِنِ الشَّرِيعَةِ سَدُّ أَبْوَابِ الْفِتَنِ : Fitne kapılarını kapatmak şeriatın güzelliklerindedir." düsturuna dayanarak, "طَهَّرَ اللَّهُ أَيْدِيَنَا فُطِّطَهُرُ أَلْسِنَتِنَا" : Cenâb-ı Hak

67 Nursî, *Mektûbat* (15. Mektup, 2. Makam, 2. Sual), s. 85-86.

ellerimizi o kanlı hadiselerle bulaştırmadı; o halde biz de o hadiselerden bahsedip dilimizi bulaştırmayalım.”⁶⁸ demişler ve fitne kapılarının açılmasını, onlardan bahsetmeyi caiz görmemişlerdir. İtirazı haklı gösterecek birkaç unsur bulunmakla birlikte, bu konuşmalarda tarafgirlik damarıyla büyük sahâbîlere, hatta muhalif tarafta bulunan Âl-i Beyt'in bir kısmına, Talha ve Zübeyr gibi Aşere-i Mübeşşere'den olan büyük zatlara gereksiz itirazlar ve karşı çıkışlar olup, bunun neticesinde kötüleme ve düşmanlık meyli uyanacağı için Ehl-i Sünnet o kapıyı kapatma taraftarıdır. Hatta Ehl-i Sünnet'in ve Kelâm ilminin büyük imamlarından meşhur Sadeddin-i Teftâzânî, Yezîd ve Velîd hakkında lânet etmeye cevaz vermiş olmakla birlikte, Seyyid Şerif Cürçânî gibi bazı Ehl-i Sünnet allâmeleri “Gerçi Yezîd ve Velîd, zâlim, gaddâr, facir ve günahkâr kimselerdir. Fakata sekerât halinde imansız gidip gitmedikleri bilinmemektedir. Bu hususta kesin bir delil bulunmadığı ve bu şahısların da imanla gitme ve tevbe etme ihtimali olduğu için, özel olarak bu şahıslara lânet edilmez. Sadece “لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ” : Allah'ın lâneti zâlimlerin ve münafıkların üzerine olsun.” şeklinde umumî şekilde lânet caiz olabilir. İsim belirtilerek lânet edilmesi gereksiz ve zararlıdır.” diyerek onun zıddına görüş beyan etmişlerdir.⁶⁹

Ayrıca ölmüş insanları kötülemeğe gerek yoktur. Onlar âhiret âlemine göç edip, ceza ve mükâfat mahalline gitmişlerdir. Onların kusurlarına ortaya dökmek lüzumsuz ve gereksizdir. Âl-i Beyte muhabbetin emredilmiş olmasının bir gereği de, onların kusurlarını ortaya dökmemektir.⁷⁰

2.3.2. Sıffîn Savaşı

Hız. Ali ve Hız. Muâviye'nin Sıffîn'deki muharebesi ise, hilâfet ve saltanat savaşıdır. Hız. Ali dinin aslî hükümlerini, İslâmîyet'in temel hakikatlerini ve âhireti esas alıp, saltanatın bir kısım kanunlarını ve siyasetin merhametsiz gereklerini onlara fedâ ediyordu. Hız. Muâviye ve taraftarları ise, İslâmî sosyal hayatı saltanat siyasetiyle güçlendirmek için azîmeti bırakıp ruhsata sarıldılar. Ruhsatı tercih etme konusunda kendilerini mecbur zannettikleri için esasen hataya düşmüşlerdi.⁷¹ Ehl-i Sünnet âlimleri, Sıffîn muharebesi hilâfet-saltanat savaşı olmakla birlikte, İslâmîyet'e zarar gelmesi için bu olaydan da söz edilmesini zararlı görmüşlerdir.⁷²

68 Bu söz Ömer b. Abdülaziz'e aittir.

69 Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, (İstanbul Sinan Matbaası, 1953), c. I, s. 200, 202-3.

70 Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, c. I, s. 200.

71 Nursî, *Mektûbat* (15. Mektup, 2. Makam, 2. Sual), s. 87.

72 Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, I, 201.

2.3.3. Hz. Hasan ve Hüseyin'in Emevîler'e karşı mücadelesi

Bediüzzaman, Hz. Hasan ve Hüseyin'in Emevîler'e karşı mücadelesini bir din ve milliyet savaşı olarak nitelendirir. Emevîler, İslâm devletini, Arap milliyeti esası üzerine dayandırıp İslâmî râbitayı, millî râbitadan geride bıraktıklarından iki cihetle zarar vermişlerdir:

Birinci olarak, diğer milletleri rencide ederek onları ürkütüp kendilerinden uzaklaştırmışlardır (tevhîş).

İkinci olarak, unsuriyet (ırk) ve milliyet esasları, adâleti ve hakkı takib etmediğinden zulmetmişlerdir. Irkçılıkla adalet üzere gitmek mümkün değildir. Çünkü ırkçı bir idareci ve hâkim, kendi ırkdaşını tercih eder, bu sebeple adalet edemez. “الإِسْلَامِيَّةُ جَبَّتْ : الْعَصَبِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةُ لَا فَرْقَ بَيْنَ عَبْدٍ حَبَشِيٍّ وَسَيِّدٍ قُرَيْشِيٍّ إِذَا أَسْلَمَا ve kabileciliği ortadan kaldırmıştır. Müslüman olduktan sonra, Habeşli bir köle ile Kureyşli bir efendi arasında hiçbir fark yoktur.”⁷³ sözü, kesin olarak dinî rabıtalara yerine ırkî rabıtalara konamayacağını gösterir. Konmaya kalkılırsa adalet edilmez, hakkaniyet elden gider. Bu sebeple Hz. Hüseyin dinî rabıtayı esas tutup, kendileriyle savaşmayı hak edenlere karşı savaşmış ve bu savaşta şehid olmuştur.

Hz. Hüseyin'in bu haklı davasında muvaffak olmamasının sebebi tamamen Allah'ın takdiriyle ilgili bir meseledir. Onun taraftarları çoğunlukla milli gururları yaralanmış olması sebebiyle Arap milletine karşı intikam hissiyle kavru lan kişilerdi.⁷⁴ Onların bu durumu, Hz. Hüseyin ve taraftarlarının saf ve temiz yoluna zarar vermiş olduğundan, mağlubiyetlerine sebebiyet vermiştir. Kader nokta-i nazarından bu fecî sonucun hikmeti şöyle açıklanabilir: Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, onların aileleri ve nesilleri, mânevî bir saltanata namzet idiler. Dünya saltanatı ile mânevî saltanatın bir arada bulunması gayet zor bir durumdur. Onun için Cenâb-ı Allah onları dünyadan küstürdü, onlara dünyanın çirkin yüzünü gösterdi; tâ ki kalben dünyaya karşı alâkaları kalmasın. Böylece onların elleri geçici ve şeklî bir saltanattan çekildi; fakat parlak

73 Bu ibare, İslâmiyet öncesi câhiliye âdetlerine dönmekten men eden hadislerden iktibas edilmiştir. Bu mevzuda birçok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan birisi şöyledir: “الإِسْلَامُ يَجُوبُ مَا قَبْلَهُ .. : *İslâm dini, kendinden önceki bâtil olan fiil, hareket, âdet ve inanışları keser, kaldırır.*” Buharî, “Ahkâm”, 4, “İmâra”, 36, 37; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5; Tirmizî, “Cihâd”, 28, “İlim”, 16, Nesâî, “Bey”, 26; İbn Mâce, “Cihâd”, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4:69, 70, 199, 204, 205, 5:381, 6:402, 403.

74 Emevîler, Arap milliyetçiliğini esas alıp, Müslüman da olsalar diğer milletlere “memâlik: köleler” diyerek onları köle nazarıyla bakmaları, diğer milletlerin millî gururlarını kırmıştı. Onlar da intikam hissiyle karışık bir şekilde Hz. Hüseyin'in cemaatine iltihak etmişlerdi. Emevîler'in sâir milletlerin asabi-yet-i milliyelerine fazlaca dokunmuş olmaları, Siffin savaşı, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin katli gibi birçok fecî olayın meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bk. Nursî, *Mektûbat (15. Mektup, 2. Makam, 2. Sual)*, s. 87.

ve daimî bir mânevî saltanata tayin edildiler. Âdi valiler yerine, velilerin ve kutupların mercii oldular.⁷⁵

2.3.4. Ahmet Hamdi Akseki'nin Ruhsatı Tercih Etmesi

Bir usul-i fıkıh terimi olarak azimet, “Yüce Allah’ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ilkten koyduğu hükümler” demektir. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin farz oluşu bu kabildendir.

Ruhsat ise “Allah’ın, kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek koyduğu (geçici) hükümler” demektir. Şu halde azîmet, genel ve temel hüküm; ruhsat ise istisnâî hükümdür.⁷⁶ Usulcülerin çoğuna göre azimet ve ruhsat, teklîfî hüküm kısmındadır.⁷⁷ Kural olarak özür ve ihtiyaç yok iken ruhsata gidilmez. Ancak özellikle sosyal olaylarda bazen azimetin (genel hüküm) mi, yoksa ruhsatın (geçici hüküm) mi uygulanacağı konusunda ihtilaf olabilir. Meselâ Cumhuriyetin tek adam döneminde Bediüzzaman birçok konuda azimet hükümlerinin uygulanması gerektiğini kabul edip, o sıralarda Diyanet İşleri Reisi olan Ahmed Hamdi Akseki gibi bazı zatların ruhsat hükümlerini uygulamalarını doğru bulmamıştır. Sonradan durumu daha detaylı şekilde değerlendiren Bediüzzaman, “... dehşetli ve şiddetli bir tahribata karşı ‘ehven-üş-şer’ düsturiyle mümkün olduğu kadar bir derece bir kısım vazife-i ilmiye-yi, mukaddesatın muhafazasına sarfedip, tehlikeyi dörtten bire indirmeleri, onların mecburiyetle bâzı noksanlarına ve kusurlarına inşaallah kefarete olur”⁷⁸ diyerek onların tercihlerinde de önemli bir hakikat payı olduğunu kabul etmiştir.

3. Gerçekleşme Şekli Bakımından: Müsbet Adalet – Menfi Adalet

Adalet çoğu kez, “herkese payına düşeni vermek” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁹ Ancak “payına düşeni verme” durumu her zaman aynı şekilde gerçekleşmez. Verilmesi gereken şeyin farklı oluşuna göre verme şekli de değişir. Maddî bir borcun verilmesi ile hak edilen cezanın verilmesi aynı şekilde olmaz. Bediüzzaman Said Nursî, kişiye payını verme açısından adaleti müsbet ve menfi olmak üzere iki kısma ayırır.

75 Nursî, *Mektûbat* (15. Mektup, 2. Makam), s. 87.

76 Zekiyyüddîn Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), s. 222.

77 Zekiyyüddîn Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s.221 (Dipnot: 321).

78 Nursî, *Emirdağ Lâhikası*, c. II, s. 10.

79 Güriz, “Adalet Kavramı”, s. 14.

3.1. Müsbet (pozitif, olumlu) adalet

Daha çok, “hak sahibine hakkını verme” şeklinde cereyan eden adalet çeşididir. Adaletin bu kısmı, kâinatta açık ve net bir şekilde görülmekte ve her tarafı sarmış bulunmaktadır. Çünkü her varlığın, kabiliyet diliyle, fitrî ihtiyaç lisanıyla ve zaruret haliyle Yüce Yaratıcı'dan istediği her şey, varlık ve hayatîyetlerini devam ettirmek için gerekli olan her hak ve menfaat, kendilerine özel bir ölçü ile verildiği görülmektedir. Adaletin bu türünün kâinattaki varlığı ve geçerliliği, mevcudatın varlığını ve hayat sahibi varlıkların canlılıklarını devam ettirmesi ölçüsünde kesindir.⁸⁰ Eğer bu adalet olmasaydı, ne varlık ve ne de hayat var olurdu.

3.2. Menfi (negatif, olumsuz) adalet

Suçluların payına düşen şey cezadır. Haksızların hakkını tazib ve tecziye ile vermek bir çeşit adalettir. Suçluların ve haksızların terbiyesi ancak ceza ile olur. Mağdur olan kişileri en çok rahatlatan şey, canilerin cezalandırılmasıdır. Bediüzzaman'a göre bu tür adalet tam olarak bu dünyada tezahür etmemekle birlikte, bu hakikati ihsas eden pek çok emare ve işaret vardır. Âd ve Semûd kavimlerinden şu zamanın zalim topluluklarına gelinceye kadar tarihte görünen te'dib sillesi ve ceza alametleri, gayet yüksek bir adaletin hükmünü devam ettirdiğini kesin olarak ortaya koymaktadır.⁸¹

Bediüzamana Said Nursî'ye göre sınırları Kur'an'da belirlenmiş olan cezalar, devlet yetkilileri tarafından kabul edilen cezâî müeyyidelerden ve yaptırımlardan çok daha âdil ve etkileyicidir:

“Had ve cezalar, emr-i İlâhî ve adalet-i Rabbaniye namına icra edildiği vakit, hem ruh, hem akıl, hem vicdan, hem insanîyetin mahiyetindeki lâtifeleri müteessir ve alâkadar olurlar. İşte bu mânâ içindir ki, elli senede bir ceza, sizin her gün müteaddit hapsinizden ziyade bize fayda veriyor. Sizin adalet namı altındaki cezalarınız,

80 “Evet, adâlet iki şıktır: Biri müsbet, diğeri menfidir. Müsbet ise, hak sahibine hakkını vermektir. Şu kısım adâletin bu dünyada bedâhet derecesinde ihâtası vardır. Çünkü,... herşeyin istidad lisâniyle ve ihtiyac-ı fitrî lisâniyle ve ıztırâr lisâniyle Fâtır-ı Zülcelâlden istediği bütün matlubâtını ve vücud ve hayatına lâzım olan bütün hukukunu, mahsus mizanlarla, muayyen ölçülerle bilmüşâhede veriyor. Demek, adâletin şu kısmı, vücud ve hayat derecesinde kati vardır.” Nursî, *Sözler* (10. Söz, 10. Hakikat), s. 131(Haşiye).

81 “İkinci kısım menfidir ki, haksızları terbiye etmektir. Yani, haksızların hakkını, tâzib ve tecziye ile veriyor. Şu şık ise, çendan tamamıyla şu dünyada tezahür etmiyor, fakat o hakikatin vücudunu ihsâs edecek bir sûrette hadsiz işârât ve emârât vardır. Ezcümle, Kavm-i Âd ve Semûd'dan tut, tâ şu zamanın mütemerrid kavimlerine kadar, gelen sille-i te'dib ve tâziyâne-i tâzib, gayet âlî bir adaletin hükümran olduğunu hads-i katî ile gösteriyor.” Nursî, *Sözler*, (10. Söz, 10. Hakikat), s. 131(Haşiye).

yalnız vehminizi müteessir eder. Çünkü biriniz hırsızlığa niyet ettiği vakit, millet, vatan maslahatı ve menfaati hesabına cezaya çarpılmak vehmi gelir. Yahut insanlar eğer bilseler ona fena nazarla bakarlar. Eğer aleyhinde tebeyyün etse, hükümet de onu hapsedmek ihtimali hatırına geliyor. O vakit yalnız kuvve-i vâhimesi cüz'î bir teessür hisseder. Halbuki nefis ve hissinden çıkan -hususan ihtiyacı da varsa- kuvvetli bir meyân galebe eder. Daha o fenalıktan vazgeçmek için o cezanız fayda vermiyor. Hem de emr-i İlâhî ile olmadığından, o cezalar da adalet değil. Abdestsiz, kiblesiz namaz kılmak gibi battal olur, bozulur. Demek, hakikî adalet ve tesirli ceza odur ki, Allah'ın emri namıyla olsun. Yoksa tesiri yüzden bire iner.”⁸²

Said Nursî'ye göre cezalar din namına uygulanırsa etkili olur ve müsbet sonuç alınır: “İcrâ-yı adalet, din namına olmalı, tâ akıl ve kalb ve ruh müteessir olsunlar, imtisal etsinler (emre uysunlar). Yoksa yalnız vehim müteessir olur. Yalnız hükümetin cezasından korkar eğer tahakkuk etse. Nâsın itibından (azarlama) çekinir-eğer tebeyyün etse.”⁸³

Hodgâm ve bencil bir adam, hırs ve hevesinin mahkûmu olarak masum bir adamı öldürse, böyle bir adam -eğer elinden gelse- ihtirasına mani olamadığı takdirde bütün âlemi harab ve bütün insanları imhâ edebilir.⁸⁴ Elbette bu tür insanların büyük bir cezaya çarptırılmaları adalet olur. Eğer bu dünyada cezalarını görmezlerse âhirette cezalarını göreceklerdir. Bu nokta-i nazardan Bediüzzaman konuyu şöyle değerlendirir: “Elbette ve hiç şüphe getirmez ki, güneş gündüzsüz olmadığı gibi, o hikmet-i ezeliye, o adalet-i sermediye âhiretsiz olmazlar...” ve “Cehennem vücutu ve şiddetli azabı, hadsiz rahmete ve hakiki adalete ve israfsız, mizanlı hikmete zıddiyeti yoktur. Belki rahmet ve adalet ve hikmet, onun vücudunu isterler. Çünkü, nasıl bin mâsumların hukukunu çiğneyen bir zâlimi cezalandırmak ve yüz mazlum hayvanları parçalayan bir canavarı öldürmek, adalet içinde mazlumlara bin rahmettir. Ve o zâlimi affetmek ve canavarı serbest bırakmak, birtek yolsuz merhamete mukabil, yüzer biçarelere yüzer merhametsizliktir.”⁸⁵

“Mutlak adalet sahabi olan Yüce Allah'ın adaleti bu dünyada tahakkuk etmezse, âhirette tahakkuk edecektir: “Hiç mümkün müdür ki, zerrelere kadar güneşlere kadar cerayan eden hikmet ve intizam, adâlet ve mîzanla rububiyet'in saltanatını gösteren

82 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Hutbe-i Şâmiye)*, s. 569; a.mlf., *Hutbe-i Şâmiye*, s. 78-79.

83 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Hutbe-i Şâmiye, Hakikat Çekirdekleri)*, s. 606.

84 Nursî, *Sözler (Lemeât)*, s. 974.

85 Nursî, *Şualar (11. Şuâ, Meyve Risalesi, 8. Meselenin Bir Hülâsası)*, (İstanbul: Söz Yayın Basın, 2012), s. 303.

Zât-ı Zülcelâl, rubûbiyetin cenah-ı himayesine iltica eden ve o hikmet ve adâlete, imân ve ubûdiyetle tevfiğ-i hareket eden mü'minleri taltif etmesin! Ve o hikmet ve adalete küfür ve tuğyân ile isyan eden edepsizleri te'dib etmesin!”

“Halbuki bu muvakkat dünyada o hikmet, o adâlete lâıyk binden biri, insanda icra edilmiyor, te'hir ediliyor. Ehl-i dalâletin çoğu ceza almadan; ehl-i hidâyetin de çoğu mükâfat görmeden buradan göçüp gidiyorlar.”

....

“Hakiki adalet ister ki; şu küçücük insan, şu küçüklüğü nisbetinde değil, belki cinayetinin büyüklüğü, mâhiyetinin ehemmiyeti ve vazifesinin azameti nisbetinde mükâfat ve mücazât görsün. Madem, şu fânî, geçici dünya; ebed için halkolunan insan hususunda öyle bir adâlet ve hikmete mazhariyetten çok uzaktır... Elbette Âdil olan o Zât-ı Celil-i Zülcemâl'in Hakîm olan o Zât-ı Celil-i Zülcelâl'in dâimî bir cehennemî ve ebedî bir Cennet'i bulunacaktır.”⁸⁶

Bediüzzaman adaletin önemine vurgu yaparken bir taraftan da isim ve lafza fazla takınılmaması gerektiğine dikkat çeker: “Zulüm, başına adalet külâhını geçirmiş. Hıyanet, hamiyet⁸⁷ libasını (elbisesini) girmiş. Cihada bağı (isyan, kal-kışma) ismi takılmış. Esarete hürriyet namı verilmiş. Ezdad (zıtlar), sûretlerini (şekillerini) mübadele etmişler (değiştirmişler).”⁸⁸

Sonuç

İbadetlerin ve hayırlı amellerin özü ihlas, hukukî fiillerin özü ise adalettir. Huku-ku hukuk yapan adalettir. Devletin huzur ve bekası adalet üzerine kaimdir. Böylesine önemli olan bu kavramın mahiyetini ortaya koymak bir hayli güç olduğu içindir ki hukukçular herkesin kabul edeceği bir adalet tanımını üzerinde birleşememişlerdir. Esasen bu durum adalet kavramının bir hayli girift bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Adaletin özü ve esası eşitlik olmakla birlikte, herkes bazı durumlarda eşitliğin tam bir adaletsizlik olacağını da görür ve kavrar. Bu kavramın daha iyi anlaşılması için hukukçular adaleti çeşitli açılardan bazı kısımlara ayırırlar ve bu ayırımlar vasıtasıyla adaletin ne olduğunu izah etmeye çalışırlar. Bediüzzaman Said Nursî de bazen ayırım yaparak, bazen de yapmayarak, eşitlik ilkesine dayanması, tam veya ek-

86 Nursî, *Sözler*, (10. Söz, 4. Hakikat), s. 105-106.

87 Gayret anlamına gelen bu kelime ile, mukaddesatı, milletin haklarını, namus ve haysiyeti koruma hususunda gösterilen gayret ve ihtimam hasleti anlatılmak istenir.

88 Nursî, *İlk Dönem Eserleri (Hutbe-i Şâmiye, Hakikat Çekirdekleri*, No: 35), s. 588. Benzer bir ifade için bkz. *Sözler (Lemaât)*, s. 960.

sik olması ve gerçekleşme şekli bakımından adaleti üç farklı açıdan değerlendirmiş ve orijinal açıklamalarda bulunmuştur. Bununla birlikte adaleti anlama konusunda lafız ve isme takınılmaması hususunda insanları uyarmış, lafız yerine maksada, isim yerine manaya bakılması gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca adaletin tam olarak dünyada tahakkuk etmediğini göre Bediüzzaman, gerçek adaletin âhirette tahakkuk edeceğini belirtmiştir.

“Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar” (en-Nahl, 16/90).

Kaynaklar

Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2010.

Aral, Vecdi “Hukuki Değer Olarak Adalet”, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, (Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz), İstanbul: Kurtiş Matbaası, 1997.

Aral, Vecdi, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1995.

Balcı, Muharrem, “Hak – Adalet – Özgürlük Kavramları Analizi”, <http://www.muhammedbalci.com/yayinlar/tebligler/3.pdf> (Erişim, 14.04.2018).

Balkır, Zehra Gönül, Adalet Estetiği, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İUHFM) 1*, (2014), c. LXXII, s. 61-72.

Belgesay, M. Reşit, *Kur'an Hüükümleri ve Modern Hukuk*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963.

Demir, Bayram, “Cezaların Bireyselleştirilmesi Açısından Zina Haddi”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler –c. IX, Sayı: 23* (2005), s. 123-134.

Erdoğan, Mustafa, “Adalet ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce*. Yıl: 4, Sayı: 15 (Kış 2008), s. 9-22.

Güriz, Adnan, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2001. s. 13-20.

Hallaq, Wael B. “Dini ve Dini Olmayan Kültürlerde Hukuki Akıl Yürütmenin Mantiği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5*, çev. Muharrem Kılıç (2002), s. 49-70.

<http://aykiriakademi.com/dusunce-balonu/haber-dusunce-balonu/dunyanin-en-zengin-yuzde-biri-servetin-coguna-sahip-gelir-adletsizligi> (Erişim: 01.05.2018)

Işıktac, Yasemin, *Hukuk Felsefesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2006.

İzzüddîn Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-Akâm fî Mesâlihi'l-Enâm (el-Kavâidü'l-Kübrâ)*, Dımeşk: Daru'l-Kalem, ty.

Karaman, Hayreddin, "Adalet- Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 343-344.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (haz. Ali Himmet Berkî), İstanbul: 1978.

Musa, M. Yusuf, *Fıkıh-ı İslâm Tarihi*, çev. Ahmed Meylanî, İstanbul: Özdemir Basımevi, 1973.

Nursî, Bediüzzaman Said, *Emirdağ Lâhikası*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1953.

Nursî, Bediüzzaman Said, *İlk Dönem Eserleri*, İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Nursî, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Nursî, Bediüzzaman Said, *Sözler*, İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Nursî, Bediüzzaman Said, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.

Öktem, Niyazi, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1988.

Öztürk, Mahmut, Kur'an-ı Kerim'de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayrımcılık Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014), c. XIX, sy. 31, s. 99-135.

Râgıb el-İsfahanî, Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Neşriyat, 1986.

Serahsî, Şemsüddîn, *el-Mebsût*, Beyrut: Dârulma'rife, ts.

Sıddıkî, Selim A., *İslâm Devletinde Malî Yapı* (çev. Rasim Özdenören), İstanbul: Fatih Matbaası, 1972.

Taşçı, Mustafa, "Şeyh Edebâlî'nin Osman Gazi'ye Nasihati", http://www.tariharaştırma.com/seyhedevali_nasihati.html (01.05.2018).

Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu, 2009.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=147798 (Erişim: 01.05.2018).

Yıldırım, Şahban, *Hukuk Felsefesi Açısından Tabii Hukuk Teorisi ve İslâm Hukuku*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014.

Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.